

Махсма М.Б., канд. екон. наук

доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Запропоновано методика визначення рівня життя сільського населення на основі індексів регіонального людського розвитку. За цією методикою здійснено регіональну оцінку рівня життя сільського населення у 2005–2009 рр. Виявлено лідерів та аутсайдерів серед областей України за рівнем життя сільських мешканців.

К л ю ч о в і с л о в а : рівень життя сільського населення, індекс регіонального людського розвитку сільського населення, регіональна оцінка рівня життя.

Рівень життя населення – надзвичайно складна соціально-економічна категорія, яка містить безліч різнопланових показників, що тією чи іншою мірою характеризують матеріальний добробут, соціальне середовище, умови проживання та інші важливі аспекти людського життя. Вітчизняна статистична база сповнена великої кількості даних, за якими можна судити про рівень і якість життя населення країни, регіону, окремої соціальної групи. Разом з тим виникає потреба в обрахунку певного інтегрального, узагальнюючого показника рівня життя сільського населення певного регіону, який би давав можливість його міжрегіонального порівняння. Таким показником може виступати Індекс регіонального людського розвитку сільського населення (ІРЛРС).

Ретельне вивчення існуючих методик визначення рівня життя населення, а також аналіз статистичної бази показників, що характеризують окремі аспекти рівня життя сільського населення, дозволив запропонувати методика регіональної оцінки його рівня життя. Основою цієї методики взято Національну методика побудови регіональних індексів людського розвитку, розроблену на початку 2000-х, затверджену спільним наказом Президії Національної академії наук України та колегії Державної служби статистики України (№ 76/182 від 14.03/05.04 2001 р.) [1, с. 27–37], а також методика побудови регіональних інтегральних індексів рівня життя, запропоновану науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень [2, с. 190–195]. Розрахунок ІРЛРС здійснювався за п'ятьма важливими аспектами людського життя: демографічним розвитком, розвитком ринку праці, соціальним середовищем, матеріальним становищем населення та умовами його проживання. За цими п'ятьма блоками побудовано ієрархічну систему показників рівня життя сільського населення, на верхньому щаблі якої – інтегральний індекс регіонального людського розвитку, на нижньому показники, за якими він розраховувався (їхній перелік за блоками у табл. 1).

Таблиця 1

Перелік показників рівня життя сільського населення та їх вагові коефіцієнти

Перелік показників	Вага показника
Демографічний розвиток	
Коефіцієнт народжуваності (кількість народжених на 1 тис. населення)	0,139
Коефіцієнт смертності (кількість померлих на 1 тис. населення)	0,154
Коефіцієнт природного приросту (приріст на 1 тис. населення)	0,140
Коефіцієнт смертності дітей віком до 1 року	0,211
Середній вік, <i>років</i>	0,189
Коефіцієнт шлюбності (кількість шлюбів на 1 тис. населення)	0,167
Розвиток ринку праці	
Рівень економічної активності сільського населення, %	0,119
Рівень зайнятості сільського населення, %	0,091
Рівень безробіття сільського населення, %	0,119
Рівень економічної неактивності сільського населення, %	0,108
Середня тривалість пошуку роботи, <i>міс.</i>	0,209
Коефіцієнт вивільнення працівників з сільського господарства, %	0,117
Коефіцієнт попиту на працівників сільського господарства, %	0,095
Коефіцієнт працевлаштування працівників у сільське господарство, %	0,142
Матеріальний стан	
Середньомісячна заробітна плата працівника сільського господарства, <i>грн</i>	0,089
Співвідношення середньої зарплати у с. г. до середньої з/п у області, %	0,110
Кількість землі в ОПГ на 1 господарство, <i>га</i>	0,047
з неї землі для товарного виробництва, <i>га</i>	0,056
Поголів'я великої рогатої худоби на 100 господарств населення, <i>голів</i>	0,084
з нього поголів'я корів на 100 господарств населення, <i>голів</i>	0,091
Поголів'я коней на 100 господарств населення, <i>голів</i>	0,076
Поголів'я свиней на 100 господарств населення, <i>голів</i>	0,063
Кількість тракторів у господарствах населення на 1 тис. га землі, <i>од.</i>	0,138
Кількість вантажних автомобілів на 1 тис. га землі, <i>од.</i>	0,170
Кількість комбайнів у господарствах населення на 1 тис. га землі, <i>од.</i>	0,127
Соціальне середовище	
Питома вага народжених поза шлюбом, %	0,170
Коефіцієнт розлучень (кількість розлучень на 1 тис. населення)	0,092
Смертність від хвороб системи кровообігу (на 100 тис. населення)	0,080
Смертність від новоутворень (у розрахунку на 100 тис. населення)	0,133
Смертність від зовнішніх причин (у розрахунку на 100 тис. населення)	0,124
Смертність від хвороб органів дихання (на 100 тис. населення)	0,096
Смертність від не уточнених причин (у розрахунку на 100 тис. населення)	0,137
Демографічне навантаження (непрацездатні на 1 тис. працездатних)	0,078
Заборгованість із зарплати (у розрахунку на 1 працівника), <i>грн</i>	0,092
Умови проживання	
Забезпеченість житлом (у розрахунку на 1 особу), <i>кв. м</i>	0,087
Введення в експлуатацію житла (у розрахунку на 1 тис. осіб), <i>кв. м</i>	0,069
Основні телефонні апарати (у розрахунку на 1 тис. населення), <i>од.</i>	0,144
Домашні телефонні апарати (у розрахунку на 1 тис. населення), <i>од.</i>	0,157
Діючі дошкільні заклади (на 1 тис. населення), <i>од.</i>	0,122
Школи I–III ступеня (у розрахунку на 1 тис. населення), <i>од.</i>	0,142
Лікарні, амбулаторії, ФАПі (на 1 тис. населення), <i>од.</i>	0,165
Діючі торговельні заклади (на 1 тис. населення), <i>од.</i>	0,113

Джерело: розраховано автором на основі даних стат. збірників: Регіони України, Економічна активність населення України, Населення України, Праця України, Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України за 2005 р.

Проміжним етапом методики був розрахунок узагальнюючих індексів, які характеризують кожен із п'яти аспектів рівня життя. Перед врахуванням в узагальнюючі індикатори первинні показники були стандартизовані, тобто приведені до зіставних величин. Показники стимулятори стандартизувалися за формулою 1, дестимулятори – за формулою 2.

$$y_i = \frac{Z_i - Z_{\min}}{Z_{\max} - Z_{\min}}, \quad (1)$$

$$y_i = \frac{Z_{\max} - Z_i}{Z_{\max} - Z_{\min}}, \quad (2)$$

де: Z_i – значення i -го показника; $Z_{\max}$, $Z_{\min}$ – максимальне і мінімальне значення i -го показника серед регіонів.

В узагальнюючі індикатори первинні стандартизовані показники враховувалися за певними ваговими коефіцієнтами (W_i) (формула 3).

$$I_{kj} = \sum_{i=1}^n y_{ij} W_i, \quad (3)$$

де: y_{ij} – нормований i -й показник k -го аспекту рівня життя населення в j -у регіоні; W_i – вага з якою, i -й показник враховується при розрахунку узагальнюючого показника k -го аспекту рівня життя населення; n – кількість показників, що використовується для оцінки k -го аспекту рівня життя населення регіонів України.

Ваги первинних показників обчислювалися за допомогою статистичного методу факторних навантажень, а саме – методу головних компонент, перевагою якого є повне пояснення дисперсії явища, що вивчається, тобто сума дисперсій усіх латентних факторів дорівнює 100%. Отримані вагові коефіцієнти наведені у табл. 1.

Інтегральний індекс регіонального людського розвитку сільського населення (ІРЛРС) розраховувався як проста середньоарифметична п'яток узагальнюючих індексів (формула 4).

$$I_p = \frac{\sum_{k=1}^5 I_{kj}}{5}. \quad (4)$$

Ваги, за якими основні аспекти життя враховані в інтегральний індекс, взяті однаковими за тією логікою, що на регіональному рівні низький рівень розвитку одного аспекту не може бути компенсованим високим рівнем розвитку іншого важливого життєвого аспекту. Кожен показник системи має своє значення і водночас виступає складовою узагальнюючого індексу.

Аналіз індексів регіонального людського розвитку сільського населення, розрахованих за вище наведеною методикою, дає підстави для висновку про загальний низький рівень життя сільського населення в Україні. Про це свідчить хоча б той факт, що у жодному регіоні країни протягом аналізованого періоду (2005–2009 рр.) не зафіксовано високого рівня життя селян. Найбільше значення ІРЛРС = 0,574 у 2005 р. (Волинська обл.), та – ІРЛРС = 0,572 у 2009 р. (Тернопільська обл.) говорить про те, що рівень життя селян навіть у порівняно кращих за цими показниками регіонах трохи вищий за низький (табл. 2). До першої п'ятірки входять області західного регіону (Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Рівненська та Івано-Франківська), в яких ІРЛРС коливається від 0,572 до 0,528. Серед аутсайдерів за рівнем життя сільського населення виділяються області східного та центрального регіонів (Донецька, Лу-

ганська, Полтавська, Сумська). Найгірші показники життєвого рівня селян спостерігаються у Донецькій та Кіровоградській областях, де значення ІРЛРС – 0,322 і 0,356.

Таблиця 2

Характеристика регіонального рівня життя сільського населення України у 2005–2009 рр.

Область	Індекс регіонального людського розвитку		Рейтинг регіону	
	2005	2009	2005	2009
АР Крим	0,383	0,460	17	12
Вінницька	0,403	0,436	15	15
Волинська	0,574	0,563	1	2
Дніпропетровська	0,405	0,423	14	17
Донецька	0,406	0,322	13	23
Житомирська	0,495	0,521	5	6
Закарпатська	0,502	0,546	2	3
Запорізька	0,355	0,429	21	16
Івано-Франківська	0,411	0,528	12	5
Київська	0,496	0,498	4	10
Кіровоградська	0,344	0,356	23	22
Луганська	0,368	0,397	20	19
Львівська	0,464	0,517	8	8
Миколаївська	0,443	0,518	10	7
Одеська	0,346	0,470	22	11
Полтавська	0,369	0,370	19	21
Рівненська	0,496	0,538	4	4
Сумська	0,308	0,376	24	20
Тернопільська	0,499	0,572	3	1
Харківська	0,432	0,455	11	13
Херсонська	0,475	0,498	6	10
Хмельницька	0,450	0,501	9	9
Черкаська	0,386	0,442	16	14
Чернівецька	0,473	0,563	7	2
Чернігівська	0,377	0,401	18	18

Джерело: розраховано автором на основі даних стат. збірників: Регіони України, Економічна активність населення України, Населення України, Праця України, Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України за 2005, 2009 рр.

У цілому ж, характеризуючи динаміку рівня життя селян України, можна констатувати, що за аналізований період спостерігалася тенденція до деякого його підвищення. Майже в усіх областях (окрім Волинської та Донецької) помітне зростання інтегрального індексу в 2009 р.

Групування областей за інтегральним індексом рівня життя за чотирма групами: з високим, середнім, низьким та дуже низьким рівнями певної характеристики життя населення показало деякі позитивні зрушення у рівні життя селян, а саме – збільшення кількості областей з середнім рівнем життя селян. Якщо у 2005 р. таких було лише дві (Волинська і Закарпатська), то у 2009 р. їх стало дев'ять (крім названих, ще Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька) (табл. 3).

Відповідно зменшилися групи з низьким та дуже низьким рівнем життя. П'ять із дев'яти областей групи з дуже низьким рівнем життя дещо покращили показники життєвого рівня (АР Крим, Запорізька, Одеська, Черкаська та Чернігівська).

Таблиця 3

Групування областей України за індексом рівня життя сільського населення

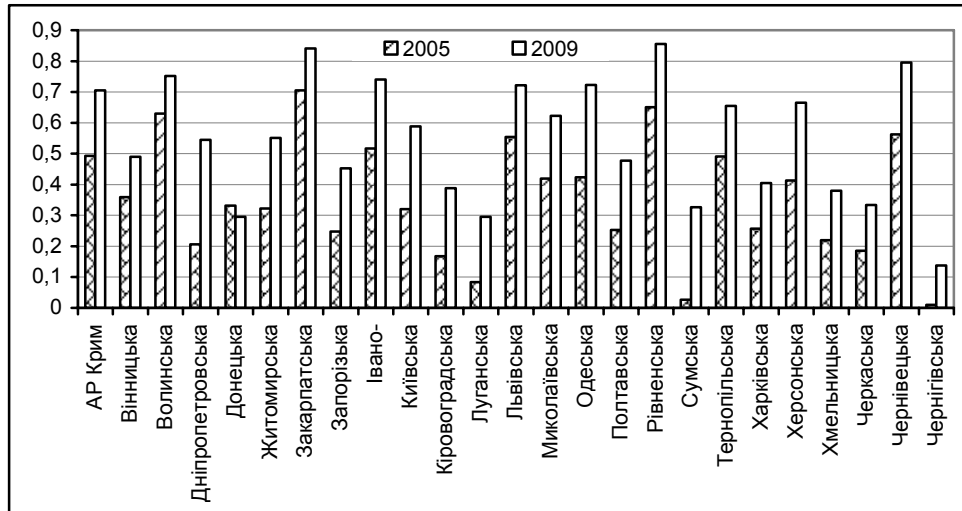
Індекс регіонального людського розвитку	2005	2009
Високий (0,8 і вище)	-	-
Середній (0,5 – 0,799)	Волинська, Закарпатська,	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька
Низький (0,4 - 0,499)	Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька Рівненська, Харківська, Хмельницька,	АР Крим, Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Одеська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська
Дуже низький (до 0,4)	АР Крим, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська	Донецька, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська

Джерело: складено автором на основі даних табл. 2.

З'ясування причин зрушень, що відбулися у рівні життя сільського населення, вимагає розгляду динаміки узагальнюючих індексів кожного з п'яти аспектів включених в інтегральний індекс. **Порівняльна оцінка демографічного розвитку** сільського населення регіонів України показує, що за аналізований період в країні спостерігалися позитивні тенденції поліпшення демографічної ситуації, що підтверджується зростанням народжуваності й зменшенням смертності населення. Ці тенденції властиві і сільському населенню. За демографічним розвитком безсумнівним лідером виступає Західний регіон. Індекс демографії у межах 0,5–0,8 у 2005 р. мали шість областей (рис.1).

Це Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська та Чернівецька області. У 2009 р. Рівненська та Закарпатська області ще покращили свої демографічні показники і піднялися у групу з високим рівнем демографічного розвитку. Порівняно краща демографічна ситуація західного регіону країни спричинена порівняно вищими показниками народжуваності та більшою кількістю дітей у родині, що склалося історично і пов'язане з ментальними, релігійними, культурними традиціями цього краю. Так, наприклад, у Закарпатській області демографічні показники одні з найкращих. За коефіцієнтом народжуваності (Кн) область посідає третє місце (Кн – 14,9 на 1000 населення), коефіцієнт смертності (Ксм) найнижчий в Україні (Ксм – 12,7) [3]. У цій же області зафіксовано найвищий по країні коефіцієнт шлюбності 7,2 і як наслідок у Закарпатті у 2009 р. уже спостерігався природний приріст сільського населення (2,2 на 1 тис. населення), тоді як решта областей України продовжують потерпати від природного скорочення сільського населення. Поліпшення демографічної ситуації зумовлене підвищенням матеріального добробуту населення, заходами активної демографічної політики, яку тоді почав проводити Уряд (зокрема

збільшенням виплат при народженні дітей у декілька разів, інші заходи). Хоча ефект від цих заходів відчувається не в усіх областях.

Рис. 1. Динаміка Індексу демографічного розвитку сільського населення України у 2005, 2009 рр.

Джерело: розраховано автором на основі даних демографічного щорічника "Населення України" за 2005, 2009 рр.

Серед аутсайдерів демографічного розвитку є області і Східного (Донецька, Луганська), і Центрального (Сумська, Кіровоградська, Черкаська), і Північного (Чернігівська), і Західного (Хмельницька) регіонів. Чи не найгірша демографічна ситуація у селян Чернігівщини. Коефіцієнт природного скорочення сільського населення Чернігівської області – 20,5 – найвищий в Україні. Дуже низький рівень народжуваності спостерігається у Донецькій та Луганській областях (відповідно 10,1 і 8,9), що на тлі майже двократного перевищення смертності сільського населення (відповідно 19,5 по Донецькій і 19,9 по Луганській) проявляється у стрімкому скороченні сільського населення цих областей.

Порівняльна оцінка розвитку ринку праці сільського населення регіонів України показала у більшості з областей деяке його покращення. Про це свідчить збільшення Індексу ринку праці у 16 областях, серед яких АР Крим, Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька та інші області.

Перше місце за показником розвитку ринку аграрної праці впевнено займає Луганська обл. Це зумовлено чи не найнижчим рівнем безробіття – 5,1%, одним із найвищих рівнем зайнятості – 70,6%, та рівнем економічної активності сільського населення – 74,3%. До того ж в області найменша тривалість пошуку роботи – 4 місяці. Друге місце посідає Миколаївська обл. Третє за індексом розвитку ринку праці зайняла Чернівецька обл. попри досить високий рівень безробіття сільського населення, який у 2009 р. становив 8,4%, сільське населення області характеризується чи не найвищими рівнями економічної активності та зайнятості (відповідно 81,3 та 74,5%) [4].

Про відносне поліпшення ринку аграрної праці можна судити зі збільшення групи областей із середнім рівнем його розвитку. Якщо у 2005 до складу цієї групи входило лише вісім областей, то у 2009 р. у цій групі вже налічувалось 14 областей (табл. 4).

Таблиця 4

Групування областей України за індексом розвитку ринку праці сільського населення

Індекс розвитку ринку праці	2005	2009
Високий (0,8 і вище)	-	-
Середній (0,5 – 0,799)	Луганська, Харківська, Херсонська, Волинська, Хмельницька, Житомирська, Київська, Донецька	Луганська, Миколаївська, Чернівецька, Житомирська, Харківська, АР Крим, Херсонська, Одеська, Черкаська, Хмельницька, Вінницька, Тернопільська, Волинська, Чернігівська
Низький (0,4 - 0,499)	Дніпропетровська, Чернігівська, Миколаївська, Чернівецька, Кіровоградська, Полтавська,	Івано-Франківська, Київська, Львівська, Запорізька, Рівненська, Закарпатська
Дуже низький (до 0,4)	АР Крим, Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Запорізька, Сумська, Черкаська, Одеська, Тернопільська	Донецька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська,

Джерело : складено автором.

Натомість відчутно скоротилася група з дуже низьким рівнем розвитку ринку сільської праці. Найбільш напружений ринок праці залишається у Донецькій, Кіровоградській, Полтавській областях. Саме в них спостерігається високий рівень безробіття (відповідно 9,6, 10,0 та 10,9%), порівняно нижчі рівні зайнятості (відповідно 60,4, 57,4 та 58%) та економічної активності (відповідно 66,8, 63,7 та 65,1%) сільського населення.

Порівняльна оцінка матеріального становища сільського населення регіонів України не дає підстав для однозначного висновку про його поліпшення або погіршення. Так, у 10 з 25 областей спостерігається підвищення матеріального добробуту сільського населення. В основному це області Західного (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Хмельницька, Чернівецька) та Південного регіонів (Миколаївська, Одеська), де індекс матеріального становища, у цей період зростав (рис. 2).

Серед областей Центральної та Східної України покращилося матеріальне становище селян Полтавської, Дніпропетровської та Луганської областей. Слід зауважити, що сукупні доходи сільських домогосподарств у досліджуваний період мали стійку тенденцію до зростання. З року в рік зростала заробітна плата у сільському господарстві, підвищувалися пенсії. Так, за період з 2000 по 2009 р. номінальні доходи селян зросли більше ніж у 6 разів, а реальні доходи, за оцінками науковців Інституту економіки та прогнозування, збільшилися у 2,5 раза з урахуванням індексів цін на споживчі товари та послуги.

Попри те, що сукупні доходи сільських домогосподарств, як номінальні, так і реальні, у цей період зростали, матеріальний стан селян в цих, як і в решті областей, залишається низьким. Про це свідчить той факт, що за результатами групування областей за відповідним індексом у 2009 р. лише в одній області спостерігався середній рівень життя за матеріальним добробутом – у Хмельницькій, тоді як у 2005 р. таких

областей було п'ять (окрім названої, ще Волинська, Житомирська, Рівненська, Тернопільська).

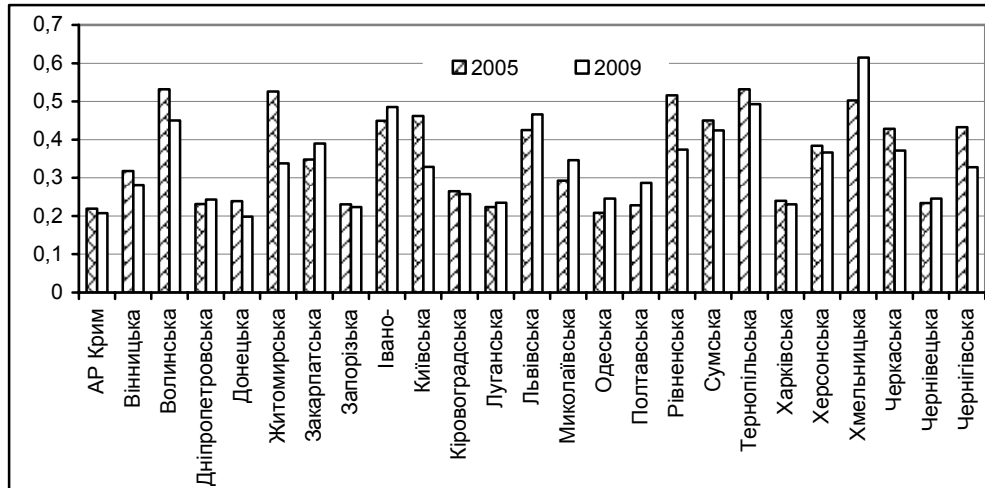

Рис. 2. Індекси матеріального становища сільського населення України у 2005, 2009 рр.

Джерело: розраховано автором на основі даних стат. збірників: Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Праця України за 2005, 2009 рр.,

Першість Хмельницької області за рейтингом матеріального добробуту сільського населення у 2009 р. обумовлена максимальною кількістю таких матеріальних ресурсів особистих підсобних господарств, як трактори, вантажні автомобілі, комбайни. Їхня кількість у розрахунку на 1000 га землі становить відповідно 164, 61 та 46,7 од., що в декілька разів більше, ніж у господарствах інших областей. Крім того, на високий рейтинг області вплинула і доволі висока кількість голів великої рогатої худоби, що вирощується в господарствах населення Хмельниччини (78 голів на 100 господарств). Що стосується грошових доходів, зокрема середньомісячної зарплати в сільському господарстві, вона в області далеко відстає від максимальної і становить лише 1048 грн, що в 1,5 раза менше за максимум цього показника, зафіксованого в Київській обл. [5].

Ті області, в яких завжди була вищою зарплата, не увійшли в групу з середнім рівнем матеріального добробуту тому, що інші його складові (забезпеченість ОПГ землею, технікою, кількість худоби в них тощо) суттєво відстають навіть від середнього рівня по країні (Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська та інші області).

Донецька обл., наприклад, характеризується дуже низьким рівнем добробуту сільського населення ($I_{mat} = 0,198$), і займає останнє місце у рейтингу попри друге місце за рівнем заробітної плати селян. Основними причинами такого становища є порівняно низьке відношення заробітної плати у сільському господарстві до середньої заробітної плати по галузях економіки області – 67,2%, мале поголів'я великої рогатої худоби (38,6 голів на 100 господарств), слабка забезпеченість господарств засобами механізації (в 10–15 разів менше максимальної забезпеченості, зафіксованої в Хмельницькій області).

Оцінюючи динаміку матеріального стану сільського населення в розрізі регіонів, слід звернути увагу на те, що у розрахунок узагальнюючого індексу матеріального стану не було можливості включити такі важливі індикатори добробуту селян, як їхні доходи від позааграрної діяльності, трансферти, результати господарювання

в особистому секторі сільського господарства та інші показники, через брак статистичної інформації з цих питань, деталізованої у регіональному розрізі. Урахування цих показників за розрахунку зазначеного індексу, безумовно, показало б точнішу картину рівня та динаміки матеріального становища селян за регіонами. Разом з тим беззаперечним сьогодні залишається висновок про низький рівень матеріального добробуту сільського населення, незважаючи на позитивні тенденції зростання його сукупних доходів.

Порівняльна оцінка соціального середовища показала, що найкраща ситуація спостерігається на заході країни. Найвищі рейтинги стабільно отримують Закарпатська, Львівська та Рівненська області (Ісоц дорівнював відповідно 0,855, 0,799 та 0,848, що у 2009 р. відповідало 1, 3 і 2-му місцям рейтингу). Перше місце селян Закарпаття за соціальною безпекою зумовлене найнижчим коефіцієнтом розлучень (1,46), найнижчою смертністю сільського населення через хвороби системи кровообігу та через новоутворення (відповідно 668 та 127 випадків на 100 тис. населення). Також в області спостерігається одне з найменших демографічних навантажень (653 особи на 1000 осіб працездатного віку).

Що стосується аутсайдерів соціального середовища, то до них за результатами 2009 р. потрапили області півночі (Сумська, Чернігівська) та центру (Полтавська), вони посідають три останні місця рейтингу. Причинами такого низького рівня розвитку соціального середовища є висока питома вага позашлюбних дітей (відповідно 31, 30 та 29,9 на 1 тис. населення у Полтавській області), висока смертність селян від хвороб системи кровообігу (відповідно 1512,7, 2173, 5 та 1456,3 випадків на 100 тис. населення), від новоутворень, зовнішніх причин та високе демографічне навантаження на працююче населення.

Класифікація областей за рівнем розвитку соціального середовища показала, що в Україні є регіони з відносно високим рівнем його розвитку, у 2009 р. це Закарпатська і Рівненська області (табл. 5).

Таблиця 5

Групування областей України за індексом соціального середовища сільського населення

Індекс соціального середовища	2005	2009
Високий (0,8 і вище)	Закарпатська, Львівська	Закарпатська, Рівненська
Середній (0,5–0,799)	Волинська, Житомирська, Рівненська, Вінницька, Тернопільська АР Крим, Харківська, Івано-Франківська, Луганська, Київська, Донецька, Херсонська, Одеська, Чернівецька	Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Чернівецька, Житомирська, Харківська, АР Крим, Херсонська, Одеська, Вінницька
Низький (0,4–0,499)	Дніпропетровська, Миколаївська, Черкаська, Полтавська	Дніпропетровська, Миколаївська, Донецька, Луганська, Київська, Запорізька, Черкаська
Дуже низький (до 0,4)	Хмельницька, Сумська, Запорізька, Чернігівська, Кіровоградська	Хмельницька, Чернігівська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська

Джерело: складено автором.

Разом з тим загальний низький рівень матеріального добробуту сільського населення негативно впливає на стан його соціального середовища. Про це можна судити зі скорочення групи з середнім рівнем розвитку соціального середовища.

Умови проживання сільського населення України за аналізований період також мали тенденцію до погіршення. Тільки у п'яти областях зафіксовано незначне їх поліпшення (Закарпатська, Львівська, Чернівецька). Це області, де спостерігаються найнижчі індекси умов проживання селян (відповідно 0,205, 0,169, та 0,373) (рис. 3).

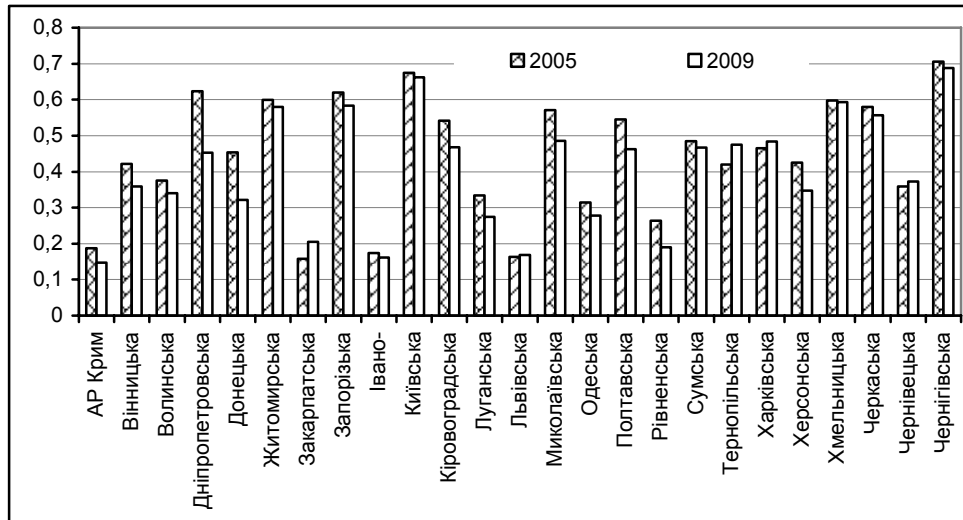

Рис. 5. Індекси умов проживання сільського населення України у 2005, 2009 рр.

Джерело: розраховано автором на основі даних стат. збірників: Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Регіони України за 2005, 2009 рр.

Відносно високі рейтинги Київської та Чернігівської областей обумовлені кращою забезпеченістю селян житлом, а також порівняно більшою інтенсивністю введення нового житла. Так, у Київській обл. на одного сільського мешканця припадає 39,1 кв. м жилої площі, у Чернігівській 31,5 кв. м [6].

Найгірші умови проживання сільського населення спостерігаються у АР Крим, Івано-Франківській та Львівській областях. Пояснюється це найменшою забезпеченістю селян житлом, низькою інтенсивністю нового будівництва, нестачею об'єктів соціально-культурно-побутової інфраструктури. Лікарнями, амбулаторіями та ФАПами, наприклад, найгірше забезпечені Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська області та АР Крим, в яких відповідно припадає по 0,7 закладів на 1 тис. населення по перших двох областях, 0,8 у Івано-Франківській та 0,9 у АР Крим). Причому тут спостерігаються негативні тенденції до постійного скорочення закладів охорони здоров'я. Тільки в Криму кількість останніх за період з 2001 до 2005 р. скоротилася на 19 закладів [7].

Занепокоєння викликає погіршення умов життя переважної більшості селян. Протягом аналізованого періоду не було жодної області з умовами проживання, що відповідають високому рівню життя, і лише у шести (Київській, Хмельницькій, Запорізькій, Житомирській, Черкаській та Чернігівській) з двадцяти п'яти областей умови проживання сільських мешканців можна вважати середніми, селяни ж решти областей живуть у поганих і дуже поганих умовах.

Отже, проведена регіональна оцінка рівня життя сільського населення дала підстави для таких висновків.

Рівень життя селян загалом по країні залишається низьким, що підтверджується тим, що лише в третині областей сільські мешканці мають середній рівень життя, в решті ж областей рівень життя селян низький і дуже низький. Деяка тенденція до поліпшення рівня життя селян (зростання інтегрального індексу регіонального людського розвитку майже в усіх областях), виявлена в аналізованій період, спричинена суттєвим поліпшенням демографічного розвитку селян. Практично в усіх областях, за винятком Донецької, спостерігалися позитивні тенденції у демографічній ситуації, як наслідок – у Закарпатській і Рівненській областях зафіксовано природний приріст сільського населення. Поява більшої кількості областей з середнім рівнем життя пояснюється також деяким поліпшенням ситуації на ринку аграрної праці. Зменшення безробіття, збільшення зайнятості, скорочення терміну пошуку роботи у багатьох областях дали можливість їм перейти у групу "середняків".

Аналіз матеріального становища сільського населення показав, що всупереч сталому підвищенню сукупних доходів селян (зростання заробітних плат, пенсій, інших грошових допомог), яке спостерігалось протягом досліджуваного періоду, матеріальний добробут селян залишається дуже низьким. Цілком зрозуміло, що тривале заниження вартості сільської робочої сили, яке розпочалося ще за часів адміністративно-командної системи і поглиблювалося під час реформування аграрного сектора, призвело до безпрецедентно низької її ціни, підняти яку тепер на нормальний рівень досить складно. Отже, і чергові підвищення заробітної плати, і підвищення пенсій поки що суттєво не вплинули на покращення добробуту сільського населення.

Низький рівень матеріального становища селян, у свою чергу, зумовлює погіршення їхнього соціального середовища (скоротилася група областей з середнім рівнем соціальної безпеки, натомість зростає група областей з низьким її рівнем). Майже у половині областей зростає соціальна напруга у сільському соціумі, що проявляється у поширенні таких асоціальних явищ, як збільшення кількості розлучень, кількості неповних сімей, зростання питомої ваги позашлюбних дітей, зростання смертності селян від різного роду хвороб та зовнішніх причин. Ці та багато інших причин перешкоджають нормальному розвитку сільського соціуму, не сприяють формуванню в ньому гармонійної особистості.

Гострою залишається проблема погіршення умов життя сільського населення (лише у шести областях можна констатувати середні умови проживання, у селян решти областей вони погані і дуже погані). Житловий фонд селян дедалі старішає, значна його частина фізично зношена і морально застаріла, позбавлена основних зручностей. Обсяги нового житлового будівництва на селі, за винятком деяких областей, мають сталу тенденцію до постійного скорочення. У переважній більшості областей з року в рік дедалі більше занепадає соціально-культурно-побутова інфраструктура, зменшується кількість діючих закладів охорони здоров'я, освіти, культури, спорту, скорочується обсяг наданих ними послуг селянам, що значно звужує їх можливості задоволення духовних потреб. Сільські мешканці залишаються позбавленими багатьох благ цивілізації, рівень і якість їхнього життя суттєво поступається жителям міст.

Отже, проведений аналіз дає підстави для висновку про негативну тенденцію падіння рівня життя сільського населення за більшістю аналізованих показників. І хоча в аналізованій період вона ще не досить явна, невжиття своєчасних заходів щодо підвищення загального рівня життя сільського населення, покращення тих його аспектів, які суттєво відстають від загальнодержавного рівня в кожній області, призводить до збільшення розриву у рівні життя між містом і селом, поглиблення міжрегіональної його диференціації, загострення соціальних проблем на селі.

Таким чином, здійснена порівняльна оцінка рівня життя селян у регіональному розрізі показала правомірність застосування для цього інтегрального індексу людського розвитку сільського населення. Ієрархічність системи його показників дає можливість для детальнішого аналізу основних складових рівня життя селян кожного регіону та вжиття заходів, спрямованих на їх покращення. Розроблення та обґрунтування цих заходів з урахуванням запропонованих індексів забезпечує їхню адресність і більшу ефективність. Порівняння рівнів життя сільського населення в регіональному розрізі, здійснені на основі розрахунків інтегрального індексу його людського розвитку, та узагальнюючих індексів за окремими його аспектами, мають застосовуватися при розробленні регіональної соціально-економічної політики і в її рамках програм підвищення рівня життя селян кожного регіону, зокрема під час розподілу фінансових потоків Державного та місцевого бюджетів на ці цілі, оскільки дають можливість виявити пріоритети людського розвитку і усунути найгостріші проблеми відставання життєвого рівня селян, властиві саме цьому регіону країни.

Список використаних джерел

1. *Людський розвиток в Україні: 2003 рік* : Щорічна науково-аналітична доповідь / за ред. Е.М.Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держстат України, 2004. – 290 с.
2. *Рівень життя населення України* / НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України ; за ред. Л.М.Черенько. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.
3. *Населення України у 2009 р.* // Демографічний щорічник. – К. : Державна служба статистики України, 2010.
4. *Економічна активність населення України у 2009* : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2010.
5. *Праця України у 2009 р.* : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2010.
6. *Регіони України 2010* : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2010.
7. *Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України* : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2006. – 208 с.

*Надійшла в редакцію
23.09.2011 р.*